

Geneza i etyka gospodarcza nowożytnego kapitalizmu

Max Weber, uczony żyjący na przełomie wieku dziewiętnastego i dwudziestego wieku⁶, należy dziś do klasyków myśli społecznej. Jego wszechstronne wykształcenie i zainteresowania – obejmujące tak rozległe dziedziny jak historia, prawo, socjologia, czy religioznawstwo – powoduje, iż interpretacja i rozwój dorobku tego niemieckiego naukowca jest do dziś dużym wyzwaniem dla zainteresowanych czytelników i badaczy. Twórczość autora jest bowiem wielowymiarowa oraz ma charakter heteorogeniczny. Badania Webera w szczególności dotyczyły zagadnienia genezy i podstaw ideowych kapitalizmu oraz analizy różnorodnych poglądów etycznych, związanych ze sferą materialną, czyli gospodarką.

W swoich poszukiwaniach historyczno-socjologicznych Weber narodziny kapitalizmu usytuował w szesnastym wieku. Ruchy które, jego zdaniem, w szczególności przyczynił się do rozwoju podstaw kapitalizmu to różne wyznania protestanckie, które powstały w toku tak zwanej Reformacji, w owym stuleciu. Do głównych odłamów ówczesnych kościołów reformacyjnych Weber zaliczał: kalwinizm, petyzm, metodyzm oraz baptyzm.⁷ Kwestia szczegółowej charakterystyki tych wyznań oraz ich podstaw ideowych jest odrębnym problemem⁸ Tutaj zwrócę przede wszystkim uwagę na wspólny motyw ascetyczny, który łączy wyżej wymienione denominacje. Wydawałoby się, że nie jest to wątek nowy: asceza przecież od samego początku stoi u podstaw rozwoju chrześcijaństwa, a dystans do dóbr ziemskich wyrażał się w rozwoju różnego rodzaju duchowości zakonnej i monasterycznej. Historia późnej starożytności oraz całego średniowiecza pełna jest świadectw działalności klasztorów i wspólnot mnichów, które pielęgnowały między sobą ideały ascetyczne.

Jednak zdaniem Maxa Webera, w nowożytności, która rozpoczęła się między innymi od impulsu reformacyjnego, nastąpiło istotne przekształcenie tego ideału ascezy. Wcześniej asceza była cnotą ograniczoną dla wąskiego grona zakonników, w dodatku cnota ta była pielęgnowana za murami klasztorów, natomiast życie miejskie, a także życie ówczesnych społeczeństw feudalnych biegło innym torem. Nie gromadzono dużych dóbr, ani nie odkładano dużych oszczędności. Działały zakony żebracze, a doktryna św. Tomasza

⁶ Obszerna i dokładna biografia intelektualna M. Webera (1864-1920) – Por. Radkau J., *Max Weber. A biography*, Cambridge 2009, polska biografia: Krasnodębski Z., *Max Weber*, Warszawa 1999.

⁷ Weber M., *Etyka protestancka a duch kapitalizmu*, Warszawa 2010

⁸ Istnieją na ten temat liczne prace: Ekstrand T., *Max Weber in theological perspective*, Leuven-Paris-Sterling 2000, Drozdowicz Z., *O racjonalności w religii i religijności (raz jeszcze)*, Poznań 2010

z Akwinu⁹ chociaż doceniała etos pracy, to jednak nie widziała potrzeby pracy ponad zapewnienie sobie podstawowego utrzymania.¹⁰ Permanentne problemy średniowiecznych władców z utrzymaniem w ryzach królewskiego budżetu oraz zadłużanie się suwerenów była jednym z czynników sprawiających, iż rozwój gospodarki feudalnej był powolny i stosunkowo mało wydajny. Nie zakładano bowiem, iż wartości ascetyczne – dzisiaj w swojej zsekularyzowanej postaci znane przede wszystkim jako cnota oszczędzania – można także zastosować w życiu codziennym, a nie tylko za murami wspólnot eremickich. Tymczasem od szesnastego wieku pojawia się nowy ideał „ascezy wewnątrzświatowej”. Jest to takie etyczne przewartościowanie, które kieruje ascezę w stronę świata i życia codziennego. Protestanci jak wiadomo, likwidowali i kasowali klasztory, jako miejsca, ich zdaniem, bezużyteczne społecznie. Krzewili w szczególności etos pracy oraz cnoty cierpliwości i metodyczności w dążeniu do celu. Zgodnie z kalwinistycznym dogmatem o predestynacji, ludzie dzielą się na góry zbawionych i potępionych. Świadectwem tego miało być, w teologii kalwinistycznej, to jakie owoce swojej pracy potrafi wytworzyć pobożny wyznawca ewangelicki. Szwajcarski reformator Jan Kalwin¹¹ głosił między innymi, iż wiara musi się realizować w obiektywnym działaniu. Tym samym istniało więc w krajach, z dominacją wpływów kultury protestanckiej, przyzwolenie na pracowite bogacenie się – człowiek bogaty jest, według tej myśli, w końcu obdarzony łaską bożą (*Gloriam Deum*). Myśl tę wzmacniano argumentacją biblijną – przypowieścią o mnożeniu talentów.¹²

Temu przekonaniu towarzyszył jednak inny ważny pogląd, iż owego nagromadzonego bogactwa nie wolno konsumować, ani wydawać na przyjemności życia codziennego. Stąd wynikała między innymi pewna kulturalna surowość krajów północnej Europy, które tworzyły mniej zbytkową sztukę sakralną, co kraje południa Europy. Zdaniem Maxa Webera te wyżej wymienione czynniki, stworzone przez nowe ruchy religijne nowożytności, jak idea ascezy wewnątrzświatowej, etos pracy, cnota oszczędzania, stoją u podstaw rozwoju zachodniego kapitalizmu.

⁹ św. Tomasz z Akwinu (1225-1274) – twórca średniowiecznej, społecznej nauki Kościoła Rzymskokatolickiego [w:] Olszewski H., *Słownik twórców idei*, Poznań 2001, s. 436-442

¹⁰ Goff J., *Sakiewka i życie. Gospodarka i religia w średniowieczu*, Gdańsk 1995, s. 35 [za:] M. Rudzik, *Wpływ wartości na rozwój kapitalizmu* (artykuł niepublikowany).

¹¹ Jan Kalwin (1509-1564) – Reformator chrześcijaństwa, twórca kalwinizmu i zasady predestynacji, swoje idee wcielał w życie w szesnastowiecznej Szwajcarii [w:] Olszewski H., *Słownik twórców idei*, Poznań 2001, s. 183-187

¹² „Każdemu bowiem, kto ma, będzie dodane, tak że nadmiar mieć będzie. Temu zaś, kto nie ma, zabiorą nawet to, co ma. A służę nieużytecznego wyrzucie na zewnątrz - w ciemności! Tam będzie płacz i zgrzytanie zębów” [w:] Biblia Tysiąclecia, Ewangelia św. Mateusza, R.25.29-30, Poznań 1991

Kapitalizm nie mógłby się bowiem narodzić, gdyby nie systematyczna i cierpliwa kumulacja dóbr oraz pieniądza. Jak pisze autor: „Zatem asceza protestancka (...) działała całym swoim impetem przeciwko niefrasobliwemu korzystaniu z majątku i ograniczała konsumpcję – zwłaszcza dóbr luksusowych. Walka przeciwko przyjemnościom cielesnym i trzymaniu się dóbr materialnych nie była (...) walką z racjonalnym zarabkowaniem, lecz z nieracjonalnym korzystaniem z majątku. Pogląd ten nie narzucał więc umartwiania się, lecz tylko ponoszenia kosztów na rzeczy konieczne i praktycznie użyteczne.”¹³

Zatem praca była traktowana we wczesnym kapitalizmie nie jako środek ku celowi – zyskowi, lecz jako cel sam w sobie (innymi słowy praca była wartością autoteliczną). Należało sumiennie wykonywać swoją pracę oraz swój zawód, traktowany jako powołanie. Jednocześnie pomnażanie wyników pracy, w postaci zysku stanowiło ważne świadectwo (lecz nie cel) wyników zaangażowania jednostki w swoje życie społeczne. Max Weber tak to ujął: „Konieczne jest (...) nie tylko rozwinięte poczucie odpowiedzialności, lecz w ogóle sposób myślenia, w którym przynajmniej podczas wykonywania pracy nie chodzi o to, by przy maksimum wygody i minimum wysiłku osiągnąć oczekiwany zarobek, lecz by pracować tak, jakby praca, <<zawód>>, były celem samym w sobie.”¹⁴

Szczególnym grzechem tej nowej, jeszcze religijnej, lecz jednocześnie wczesnokapitalistycznej etyki, było lenistwo i marnowanie czasu. Człowiek, który nie przeznaczają przeważającej ilości swojego czasu na pracę, jest niegodny Łaski Bożej, z punktu widzenia dogmatyki protestanckiej. Dozwolone i wskazane jest mnożenie dóbr, lecz naganne jest ich konsumowanie, gdyż to wyzwała gnuśność i rozpustę. Nadwyżkę kapitału należy przekazać na kolejne rozmnożenie bogactwa, ku chwale Bożej. Takie przeobrażenia aksjologiczne¹⁵ powodują, iż zmieniała się również gradacja ówczesnego społeczeństwa. Spadł prestiż takich „próżniaczych” profesji jak: intelektualistów, artystów, czy przywódcy religijni lub wojskowi.¹⁶ Wzrósł natomiast szacunek wobec przedsiębiorców i kupców, którzy mieli szansę w poreformacyjnej rzeczywistości udowodnić, iż to oni właśnie należą do wybranych i obdarzonych Łaską Bożą.¹⁷ Dynamiczny rozwój północnych krajów Europy,

¹³ Weber M., *Etyka protestancka a duch kapitalizmu...*, s. 123-124

¹⁴ Weber M., *Etyka protestancka a duch kapitalizmu*, dz. cyt., s. 43 [za:] Drozdowicz Z., *O racjonalności...*, dz. cyt., s. 43

¹⁵ Aksjologia – ogólne studium etyczne wartości [w:] Lacey R.A., *Słownik filozoficzny*, Poznań 1999, s. 61

¹⁶ Grondono M., „Kulturowa typologia rozwoju gospodarczego” [w:] red. L.E. Harrison, S.P. Huntington, *Kultura ma znaczenie. Jak wartości wpływają na rozwój społeczeństw*, Poznań 2003 [za:] M. Rudzik, *Wpływ wartości na rozwój kapitalizmu*, dz.cyt.

¹⁷ Łaska – w teologii oznacza zniżającą się, osobową, absolutnie niezasłużoną przychylność Boga względem człowieka [w:] Rahner K., *Mały słownik teologiczny*, Kraków 1987

objętych tymi nowymi religijnymi wartościami etycznymi, jak Niderlandy, Anglia, północne Niemcy, świadczy o tym, iż powyższe tezy bronią się na gruncie nauk społecznych i historycznych.

Pojawia się pytanie, czy na pewno geneza kapitalizmu tkwi dopiero w czasach nowożytnej Reformacji? Klasa przedsiębiorców, kupców i mieszczan zajmujących się handlem istniała przecież także w wiekach średnich, oraz w całej starożytności. Max Weber, jako naukowiec starający się zachować obiektywizm i neutralność aksjologiczną¹⁸, był tego świadomy i analizował również wartości sprzyjające działaniom gospodarczym, we wcześniejszych kulturach oraz w innych cywilizacjach. W swoim dużym projekcie badawczym „*Etyka gospodarcza religii światowych*”¹⁹, niemiecki uczony za pomocą metody komparatystyczno-porównawczej starał się zanalizować etyki gospodarcze, powstałe na gruncie tak różnorodnych kultur i religii jak: religie chińskie (taoizm i konfucjanizm), indyjskie (hinduizm i buddyzm) oraz starożytny judaizm. Najbliżej typowi idealnemu²⁰ kapitalizmu znajdował się właśnie ten ostatni system aksjologiczny. Starożytni Żydzi, zdaniem Webera posiadali wysoce zracjonalizowany typ religii, który sprzyjał rozwojowi mentalności prekapitalistycznej. Jednak był to jeszcze niedojrzały kapitalizm „awanturniczy”. Starano się bowiem tu osiągnąć szybki zysk, nie uwzględniający także potrzeb drugiej strony transakcji. W wartościach tej etyki gospodarczej nie zakładano długofalowego rozwoju gospodarki, ani nie przejmowano się stosunkami handlowymi w przyszłości. Nie przejmowano się również warunkami rentowności, o dalekim skutku czasowym. Jak autor ujął w innym tekście specyfikę kapitalizmu: „W obrębie kapitalistycznego porządku całej gospodarki pojedyncze kapitalistyczne przedsiębiorstwo byłoby zorientowane na zaglądę, gdyby nie było zorientowane na szansę osiągnięcia rentowności (...) Kapitalistyczny akt gospodarczy będzie dla nas polegał na oczekiwaniu zysku otrzymanego poprzez wykorzystanie szans, jakie daje wymiana; polega więc na (formalnie) pokojowych szansach uzysku.”²¹

Reasumując, w ujęciu Weberowskim, wspomniany wyżej starożytny judaizm nie wytworzył jeszcze kapitalizmu w dzisiejszym rozumieniu. Z kolei w średniowieczu potępiano działalność lichwiarzy i systemu pożyczek, tworzonego przede wszystkim przez

¹⁸ Neutralizm aksjologiczny – to Weberowski postulat uprawiania obiektywnej nauki bez wartościowania [za:] <http://www.diametros.iphils.uj.edu.pl/?l=1&p=deb5&m=17&ii=272> [dostęp 05.03.2012]

¹⁹ Weber M., *Socjologia religii Dzieła zebrane. Etyka gospodarcza religii światowych*, Kraków 2006

²⁰ Typ idealny - to pewien abstrakcyjny model składający się z cech istotnych danego zjawiska społecznego, jednak w czystej postaci nie występujący w rzeczywistości [w:] Sztompka P., *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2002, s. 127

²¹ Weber M., *Racjonalność, władza, odczarowanie*, Poznań 2011, s. 51

Żydów, którzy zachowali po upadku starożytnego Izraela, tożsamość w rozproszonej diasporze, oraz umiejętności ekonomiczne. W powszechnej opinii średniowiecznej aksjologii, proponowanej przede wszystkim przez katolickich duchownych i uczonych, uważano bowiem, że pieniądź jest z natury bezpłodny, i nie może się rozmnażać, bo byłoby to przeciwne naturze boskiej. Lichwa była potępiona przez Kościół Rzymskokatolicki, a lichwiarze byli uważani za „złodziei czasu”. Jak przytacza francuski mediewista Jacques Le Goff „Lichwiarz nie sprzedaje dłużnikowi niczego, co by było jego własnością, sprzedaje tylko czas, który należy do Boga. Nie może więc ciągnąć zysku ze sprzedaży cudzej rzeczy.”²²

Nowożytny przełom aksjologiczny doprowadził do położenia podwalin pod nowy system kapitalistyczny. Należy pamiętać, że stało się tak niejako wbrew pierwotnym intencjom wspólnot protestanckich. Poszczególni liderzy reformacyjni byli bowiem przede wszystkim zainteresowani zbawieniem członków swoich kościołów. Interesowały ich przede wszystkim odniesienie działań ludzkich do rzeczywistości boskiej. Jednak ta soteriologia²³ zbawienia, według Maxa Webera, przyniosła uboczne skutki, w postaci stymulacji rozwoju gospodarki, dzięki stałej kumulacji dóbr materialnych.

Inną postawą etyczną, która sprzyjała rozwojowi kapitalizmu nowożytnego było położenie nacisku na racjonalność i przewidywalność jednostki ludzkiej. Oprócz rozwoju wcześniej wspomnianych cnót oszczędności (ascezy) i przedsiębiorczości, w nowożytnym kapitalizmie liczyła się również kategoria racjonalności. Wbrew bowiem stereotypowym wyobrażeniom, obecnym także we współczesnym odbiorze społecznym (nie bez wpływu późniejszej krytyki marksistowskiej²⁴), kapitalizm nie ma polegać na ślepym pędzie do bezwzględного zysku. Przeciwnie - kapitalizm oparty na swoich źródłowych wartościach i odpowiedniej etyce gospodarczej – musi polegać na czymś zupełnie przeciwnym. „<<Pęd do posiadania>>, <<pogoń za zyskiem>>, za pieniądzem, za dużym pieniądzem nie mają, jako takie, nic wspólnego z kapitalizmem. Tego rodzaju skłonności mieli i mają kelnerzy, lekarze, woźnice, aktorzy, kokoty, skorumpowani urzędnicy, żołnierze, bandyci, krzyżowcy,

²² Goff L.J., *Sakiewka i życie. Gospodarka i religia w średniowieczu*, dz.cyt., s. 49

²³ Soteriologia – teologiczna nauka o odkupieniu i zbawieniu człowieka [za:] Rahner K., *Mały słownik teologiczny*, dz.cyt., s. 424

²⁴ „Marks wierzył (...) że kapitalizm doprowadzi sam siebie do zagłady w wyniku swoich sprzeczności – głównie związanych z koncentracją kapitału i zubożeniem klasy robotniczej”, „Róża Luksemburg (...) usiłowała udowodnić, że na mocy samej swojej natury system kapitalistyczny może funkcjonować tylko tak długo dopóki ma do dyspozycji rynek niekapitalistyczny (wewnętrzny lub zagraniczny), ponieważ zaś na mocy równie przyrodzonej konieczności rujnuje niekapitalistyczne otoczenie, tedy stwarza sam warunki swej nieuchronnej ekonomicznej zagłady; hipotetyczny „czysty kapitalizm” w skali światowej jest niemożliwy; gdyby rozwój gospodarki kapitalistycznej osiągnął to stadium, kapitalizm przestał by istnieć.” - oba cytaty [w:] Kołakowski L., *Główne nurty marksizmu*, t.2, Poznań 2000, s. 82

gracze, żebracy – można powiedzieć: *all sorts and conditions of men* – w każdej epoce (...) Niepohamowana żądza posiadania nie jest w żadnym wypadku równoznaczna z kapitalizmem, a tym bardziej – z jego „duchem”. Kapitalizm może być prawie identyczny z ujarzmieniem, a co najmniej racjonalnym utemperowaniem tego irracjonalnego popędu. (...) Tam, gdzie dąży się w sposób racjonalny do kapitalistycznego zysku, odpowiednie działanie uwzględnia rachunek kapitałowy. To znaczy, że działanie takie jest częścią planowego zastosowania rzeczowych i osobistych świadczeń jako środków osiągnięcia zysku w taki sposób, żeby wynikający z bilansu zysk końcowy pojedynczego przedsięwzięcia, a dotyczący możliwych do pieniężnej wyceny środków trwałych lub też okresowo i z bilansu wyliczona szacunkowa pieniężna wartość posiadanych dóbr regularnego przedsiębiorstwa w momencie rachunku końcowego były wyższe od <<kapitału>>, to znaczy wyższe od wartości oszacowanych na podstawie bilansu środków rzeczowych, potrzebnych do osiągnięcia zysku poprzez wymianę. W wypadku przedsięwzięcia trwałego, zysk taki będzie musiał być zawsze wyższy.”²⁵

Zatem racjonalność była niezwykle ważną cechą nowożytniej aksjologii i etyki, która pozwoliła przyspieszyć rozwojowi kapitalizmu. Sumiennie wykonywane zadania inwestycyjne, połączone ze zmysłem przedsiębiorczym, racjonalną przewidywalnością i planistyką oraz szacunkiem dla kooperanta²⁶ pozwoliły na stworzenie nowego systemu stosunków społecznych, który rozwijał się w Europie Zachodniej od szesnastego wieku (a w Ameryce Północnej od wieku osiemnastego²⁷). Oczywiście pewnym paradoksem historii gospodarczej i historii społecznej jest, iż wspólnoty protestanckie, które zainicjowały ów rozwój kapitalizmu, wcale nie planowały w zamierzeniu celowym wspierać rozwoju gospodarki. Progresywność dóbr materialnych wytwarzanych przez wyznawców ewangelikalizmu stała się tu raczej efektem ubocznym celów religijnych (które z czasem uległy zapomnieniu i sekularyzacji). Miał tego świadomość również Max Weber, stwierdzając, że rzadko kiedy cele i intencje jednostek pokrywają się z efektami ich działań w społeczeństwie.

²⁵ Weber M., *Racjonalność, władza, odczarowanie*, dz. cyt., s. 51-52

²⁶ „Każda racjonalnie zorientowana wymiana stanowi zakończenie uprzedniej, jawnej lub ukrytej, walki interesów dzięki kompromisowi. Walka zainteresowanych wymianą stron, której zakończeniem jest kompromis, kieruje się z jednej strony, zawsze, jako walka o cenę, przeciw reflektantom wymiany, wchodzącym w grę jako partnerzy wymiany (typowy środek: targowanie się), z drugiej strony może się kierować, jako walka konkurencyjna, przeciw rzeczywistym czy możliwym innym (obecnym lub ewentualnym przyszłym) reflektantom wymiany, będącym konkurentami w domenie dostarczania (typowy środek: przeliczowanie w górę lub dół). [w:] Weber M., *Podstawowe socjologiczne kategorie gospodarowania* [w:] *Gospodarka i społeczeństwo. Zarys socjologii rozumiejącej*, Warszawa 2002, s. 50

²⁷ Autor, który badał rozwój stosunków społecznych i kapitalizmu w dziewiętnastowiecznych Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej – Por. Tocqueville A., *O demokracji w Ameryce*, Warszawa 2005.

Dorobek i główne tezy Maxa Webera budzą jednak również kontrowersje, i polemiki. Jednym z zarzutów, jaki stawia się twórczości Webera jest jego zbyt silne przywiązanie do tezy, iż protestantyzm (szczególnie w wersji ascetycznego kalwinizmu) przyczynił się aksjologicznie do rozwoju kapitalistycznej gospodarki. Wydaje się, że o ile w odniesieniu do okresu Reformacji był to słuszny pogląd – szczególnie wyraźnym tego przykładem był rozkwit gospodarczy Francji przed wygnaniem z niej mniejszości hugenotów. Ci francuscy kalwiniści uzyskali swobodę wyznaniową, na mocy Edyktu Nantejskiego w 1598 roku, ogłoszonego przez Henryka IV Bourbona. Większość hugenotów zajmowała się handlem, co stymulowało ówczesną gospodarkę francuską (w szczytowym okresie hugenoci stanowili 10% ogółu mieszkańców przedrewolucyjnej Francji). Jednak w 1685 roku Edykt Nantejski został odwołany przez króla Ludwika XIV. Ponad milion francuskich kalwinistów zostało zmuszonych do wygnania lub porzucenia swojego wyznania.²⁸ Niedługo potem królewska gospodarka francuska popadła w długotrwały kryzys ekonomiczny, który z przerwami trwał aż do Rewolucji Francuskiej w 1789 roku.

Jednak rozwój ekonomiczny Francji po rewolucji (już bez licznej mniejszości protestanckiej), aż do dwudziestego wieku świadczyłby o tym, że teza Maxa Webera, iż etyka protestancka warunkuje rozwój kapitalizmu jest za mocno postawiono. Faktycznie działo się tak w pewnych okolicznościach kulturowych i historycznych, jednak nie zawsze. Również dynamiczny rozwój współczesnych społeczeństw azjatyckich (na przykład potężna gospodarka Chin) podważa Weberowską tezę, iż rozwój ekonomiczny, w oparciu o wolnorynkowe zasady kapitalistyczne był możliwy tylko w krajach Zachodu. Niemiecki uczony twierdził, że chińska myśl konfucjonistyczna jest wysoce racjonalna, ale brakuje jej woli technicznego i gospodarczego opanowywania świata: „Racjonalizm konfucjański oznaczał racjonalne dostosowanie się do świata. Racjonalizm purytański – racjonalne jego opanowanie. Tak purytanin, jak i konfucjonista byli ludźmi <<trzeźwymi>>. Ale racjonalna <<trzeźwość>> purytanina spoczywała na fundamencie potężnego patosu, którego całkowicie brakowało konfucjaniście, tego samego patosu, który ożywiał zachodni monastycyzm. Albowiem odrzucenie świata przez zachodnią ascezę było w nim nierozzerwalnie związane z pragnieniem jego opanowania (...)”²⁹

Tymczasem współczesny dynamiczny rozwój Chin (łączy od lat osiemdziesiątych dwudziestego wieku specyficzną modernizację kapitalistyczną z autorytaryzmem

²⁸ Dane za: <http://www.magazyn.ekumenizm.pl/content/article/20050625155432877.htm/> (dostęp 05.03.2012)

²⁹ Weber M., *Socjologia religii. Etyka gospodarcza religii światowych...*, dz.cyt., s. 198

politycznym) podważa powyższą konstatację autora, iż nie było podstaw aksjologicznych w kulturze i myśli chińskiej do rozwoju ekonomiczno-kapitalistycznego. Twierdzenie Webera, iż tylko w zachodniej, poreformacyjnej myśli tkwiło źródło rozwoju idei kapitalistycznych jest więc tutaj zbyt europocentryczne. Jak zauważył kontynuator tradycji Weberowskiej – Peter Berger: „Pewne specyficzne składniki cywilizacji wschodnioazjatyckiej, czy to wywodzące się z <<wielkich tradycji>>, czy z kultury ludowej, potęgują wartości niezbędne do udanego rozwoju i w efekcie dają społeczeństwom tego regionu względną przewagę w procesie modernizacji. Społeczeństwom Azji Wschodniej udawało się przez długi czas unowocześniać na warunkach kapitalistycznych bez ulegania zachodnim wzorom indywidualizacji.”³⁰

Innym krytycznym zarzutem wobec Maxa Webera są uwagi metodologiczne. Autor bowiem wpadł w pułapkę własnej erudycji i swojego interdyscyplinarnego wykształcenia prawniczo-ekonomiczno-socjologicznego. Tworząc teorię typów idealnych (wspomnianą wcześniej w artykule) nie wziął pod uwagę odmiennej specyfiki przedmiotowej i metodologicznej tych różnych dyscyplin. Rolf Rogers zauważył: „Economic theory is an axiomatic discipline in a way which is logically very different from that of the systematic science of law. Its relationship to economic reality is very different from the relationship of jurisprudence to the phenomena treated by the history and sociology of law. The concepts of jurisprudence may and should be used as ideal-types in empirical legal studies. Pure economic theory, in its analysis of past and present society, utilizes ideal-type concept exclusively.”³¹ Tak więc Weberowska teoria typów idealnych (na podstawie której stworzył swój porównawczy model kapitalizmu) nie zawsze ma swoje zastosowanie.

Jeszcze innym argumentem sceptycznym, który polemizuje z wyżej wymienionymi tezami jest konstatacja, iż nawet jeśli Weber ma rację, co do genezy i etyki nowożytnego kapitalizmu, to współczesny kapitalizm nie ma już wiele wspólnego z tym dawnym, surowym i odpowiedzialnym kapitalizmem. Współcześnie bowiem żądza szybkiego i gwałtownego zysku nadal towarzyszy wielu uczestnikom i inwestorom w gospodarce zachodniej (poniekąd żądza zysku, zapominająca o warunku rentowności, stoi u źródeł światowego kryzysu gospodarczego, trwającego na świecie od 2008 roku). Zniknęły także takie cnoty etyczne jak skłonność do oszczędzania i kumulacji kapitału, a ich miejsce zastąpił system ogromnych pożyczek i kredytów, opartych często na fikcyjnym, pustym pieniądzu. Siedemnastowieczni

³⁰ Berger P., *Rewolucja kapitalistyczna. Pięćdziesiąt tez o dobrobycie, równości i wolności*, Warszawa 1995, s. 345 (tezy 37 i 38)

³¹ Rogers R., *Max Weber Ideal Type Theory*, New York 1969, s. 36-37

kapitałiści z pewnością byliby zdegrustowani poziomem etycznym dzisiejszego kapitalizmu, którego współcześni niezdyscyplinowani partycypanci zapominają o tym, iż kapitalizm nie polega tylko na żądzy zysku, lecz na racjonalnej, metodycznej i odpowiedzialnej kooperacji z innymi podmiotami, w celu wspólnego zwiększania ogólnego dobrobytu ludności.

Nauki społeczne Maxa Webera doczekały się kontynuacji w drugiej połowie dwudziestego. Jednym z kontynuatorów paradygmatu Weberowskiego – charakteryzującego się badaniem związków etyki i wartości z gospodarką i kulturą oraz neutralizmem aksjologicznym – jest amerykański uczony Peter Berger.³² Podziela on większość tez Webera dotyczących kapitalizmu. Nowożytna kultura burżuazyjna doprowadziła do rozwoju takich wartości etycznych jak: aktywizm, racjonalna innowacyjność i samodyscyplina. Sprzyjała także rozwojowi indywidualizmu i autonomii jednostki. Kapitalizm przemysłowy wyzwolił największe w historii ludzkości moce produkcyjne, których nie udało się jak dotąd wyzwolić na porównywalną skalę żadnemu innemu systemowi społeczno-gospodarczemu.³³ Berger zauważył jednak problem nierówności społecznych generowanych przez kapitalizm – zagadnienie, które wydaje się zostało pominięte przez Webera, a jest często podnoszone przez teoretyków-krytyków kapitalizmu. Amerykański badacz stwierdził jednak, że „W miarę postępów modernizacji technologicznej i wzrostu gospodarczego nierówności w podziale dochodów i zasobów majątkowych najpierw gwałtownie rosną, następnie ostro maleją, a potem utrzymują się na względnie stałym poziomie.”³⁴ Zatem problem stratyfikacji³⁵ społecznej należy rozpatrywać w zależności od danego okresu rozwojowego-historycznego w poszczególnym społeczeństwie i gospodarce. Ważne tu jest, aby pamiętać o korzyści aksjologicznej wynikającej z kapitalistycznych stosunków ekonomicznych, jaką jest wyzwolenie potencjału demokracji. Kapitalizm bowiem najczęściej poprzedza demokrację. W konkluzji i parafrazuując tu słowa Winstona Churchilla „Kapitalizm nie jest ustrojem idealnym, ale lepszego nie wymyślono.”

³² Peter Berger (ur. 1929-) - profesor socjologii i teologii na Boston University, a od 1985 roku dyrektor tamtejszego Institute for the Study of Economic Culture

³³ Berger P., *Rewolucja kapitalistyczna...*, dz.cyt., s. 341 (tezy 1-2)

³⁴ Tamże

³⁵ Stratyfikacja społeczna (inaczej – uwarstwienie): hierarchia warstw społecznych o większych lub mniejszych szansach dostępu do jakiegoś społecznie cenionego dobra: bogactwa, władzy, prestiżu, edukacji. [za:] Sztompka P., *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, dz.cyt., s. 354